

STADSHOLMEN

BONDESONEN STÖRRE 19

MALONGEN

Nytorget 15

SÖDERMALM

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

EN TREDJE VÅNING BYGGDES PÅ I SAMBAND MED OMBYGGNADEN TILL FOLKSKOLA PÅ 1860-TALET. BILDEN VISAR BARN PÅ SKOLGÅRDEN OMKRING SEKELSKIFTET 1900. FOTO: STOCKHOLMS STADSMUSEUM.

Bondeson Större 19 uppfördes som textilfabrik och är en av mycket få industribyggnader från 1600-talets Stockholm som ännu finns kvar. Den ursprungliga exteriören är bevarad i form av putsade fasader indelade med lisener.

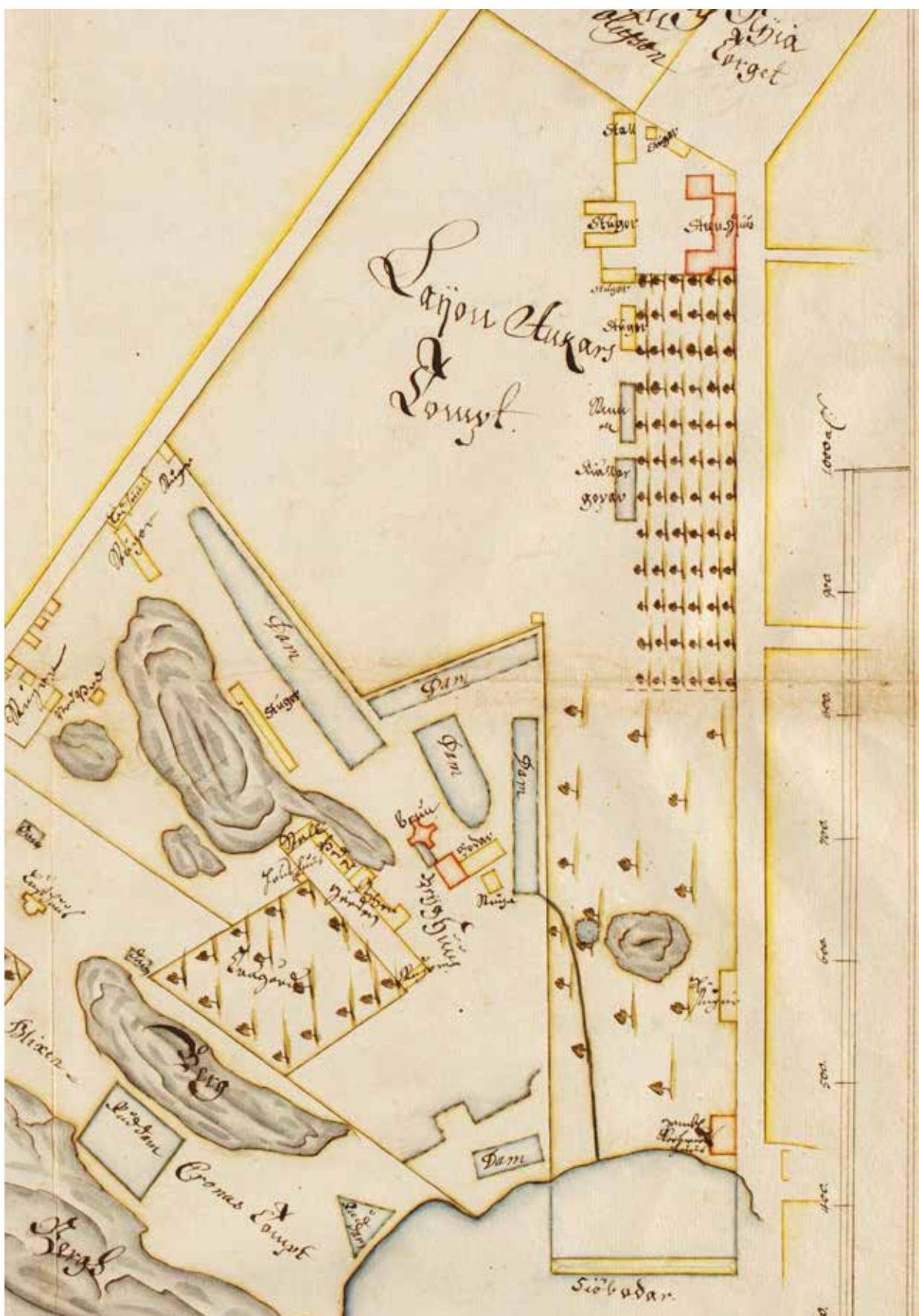
Den stora stenbyggnaden dominerade länge över de omgivande små trähusen i området kring Nytorget där många av de anställda bodde. Textilarbetarna, varav många var barn, hade svåra livsvillkor. I verksamheten fanns också ett stort inslag av utländska hantverkare som genom sin specialistkompetens bidrog till Sveriges industriella utveckling. Byggnadens interiör präglas framför allt av ombyggnaden till folkskola på 1860-talet. Den är en representant för det stora antal skolhus som uppfördes eller inreddes i Sverige under 1800-talets andra hälft, sedan den obligatoriska folkskolan införts strax före seklets mitt.

Bondeson Större 19 är blåvärderad enligt Stockholms Stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Detta innebär att fastigheten har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Nytorget är känt från 1670-talet då det omnämndes som mönstringsplats för trupper. Namnet hänger samman med Nya Gatan, den del av nuvarande Skånegatan som löper längs torgets norra sida. Området kring Nytorget och Hammarby sjö blev ett centrum för textilnärings i den första etappen av

KARTAN FRÅN 1680 VISAR LEIJONANCKERS TEXTILMANUFAKTUR SOM DÅ STRÄCKTE SIG FRÅN NYTORGET TILL HAMMARBY SJÖ. DET BEVARADE HUSET ÄR RÖDMARKERAT PÅ KARTAN OCH BENÄMNT "STENHUS". HUVUDBYGGNADEN VAR DÅ INTE UTBYGGD TILL HELA FLYGLARNAS LÄNGD.

BONDESONEN STÖRRE 19 BESTÅR AV EN HUVUDBYGGNAD OCH TVÅ FLYGLAR. BYGGNADEN UPPFÖRDES MED PUTSADE FASADER INDELADE MED LISENER MEN VAR FRÅN BÖRJAN TVÅ VÅNINGAR HÖG. FOTO: G. FREDRIKSSON, STOCKHOLMS STADSMUSEUM.

Stockholms industrialisering. Redan under 1600-talets andra hälft etablerades textilindustrier i Bondeson 19 vid Nytorget och vid Barnängen. De förhållandevis stora skarorna textilarbetare och deras familjer hade särskilt svåra levnads- och arbetsförhållanden. Flertalet bodde mycket trångt inom fabriksanläggningarnas gränser eller i små trähus i närområdet. Andra arbetsplatser i området var bryggerier och kvarnar. Parallellt med industrierna fanns stora trädgårdar i den glest bebyggda trakten.

En mer stadsmässig, sammanhängande bebyggelse uppfördes under 1700-talet vid Nytorget och längs den väg som ledde från torget till Vintertullen vid Hammarby sjö, där vintervägen gick över isen mot Värmdö. Trähusbebyggelsen sträckte sig från Nytorget upp mot Vita Bergen. Först under 1700-talets andra hälft började man uppföra flera stenhus i området. På torget stod, åtminstone från 1730-talet, ett spruthus där brandkårens föregångare kunde hämta vatten. Nytorget har under 1700-talet även använts som bestraffnings- och avrättningsplats. Den 19 november 1746 hängdes en kvinna som hette Catharina Olofsdotter Hellman där och ett halvt sekel senare

var Nytorget ett av de tre torg där Gustav III:s mördare, Jacob Johan Anckarström, piskades innan avrättningen.

Under 1800-talets början omtalades Nytorget som en ”nederlagsplats för orenlighet”, vilket måste tolkas som att torget var ganska nedgången. Under 1800-talets andra hälft bebyggdes området ytterligare samtidigt som antalet invånare ökade. Söder om torget flyttade Katarina folkskola in i Bondeson 19 men skolan expanderade redan under slutet av 1800-talet och en ny, större huvudbyggnad uppfördes. Vid samma tid omvandlades det gamla spruthuset på torget till saluhall.

Under 1900-talet minskade den industri- och hantverkarkaraktär som området tidigare haft. Äldre bebyggelse revs och ersattes av stora flerbostadshus, framför allt under 1930-talet. Samtidigt gjordes Nytorget om. Saluhallen togs bort och en park anlades. I öster sprängdes Renstiernas gata fram och bröt förbindelsen mellan Nytorget och Vita bergen.

Bebyggelsen kring Nytorget utgör idag en blandning av byggnader från olika tidsperioder. Torget består av en park med en damm. På den södra sidan ligger 1600-talsbyggnaden Bondeson Större 19.

BYGGNADEN LIGGER LÄNGS DEN GATA SOM LÖPTE FRÅN NYTORGET (TILL HÖGER I BILD) MOT VINTERTULLEN. FOTO: G. FREDRIKSSON, STOCKHOLMS STADSMUSEUM.

Mot öster finns låga trähus från 1700- och 1800-talet bevarade medan högre bostadshus från 1800-talet och 1900-talet ramar in torget åt norr och väster.

HISTORIK

Leijonanckers textilfabrik

I området kring nuvarande Nytorget fanns en "Stadens trädgård", belagd 1646, och det är under kvartersnamnet Stadsträdgården som Leijonanckers fabrikstomt, nuvarande Bondeson 19, återfinns i Holms tomtbok från 1674. Skotten Daniel Young Leijonancker hade uppfört textilfabriken någon gång mellan 1662 och 1680. Huvudbyggnaden av sten med två flyglar var då två våningar hög. Man tillverkade kläde med hjälp av mästare och gesäller från Tyskland och Holland som i sin tur lärde upp inhemska arbetare. Leijonancker hade ett kontrakt med Danvikens hospital som sände hemlösa barn till fabriken för att läras upp inom textilindustrin. Tomten omfattade ett mycket större område än dagens fastighet. Den sträckte sig hela vägen ner till Hammarby sjö längs den västra sidan av den gata som gick från torget till Vintertullen (nuvarande

Malmgårdsvägen). Leijonanckers manufaktur omnämndes 1674 av den italienske resenären Lorenzo Magalotti, som menade att klädet var av dålig kvalitet och användbart endast för "tarvligt folk".

Byggnaden som en del av Barnängens fabriker, bland annat under Johan Christian Madelung

Efter Leijonanckers död 1688 kom fabriken i Jacob Gavelius ägo. Han drev även Barnängens fabrik. Under 1700-talet byggdes huvudbyggnaden ut till hela flyglarnas bredd vilket tidigare inte varit fallet. Även under 1700-talet var en stor del av den specialiserade arbetskraften invandrad, bland annat från England, Tyskland och Holland. Bland de inhemska arbetarna fanns fortfarande många barn. Man tillverkade fina, tunna ylletyger av skotsk ull och fabriken kallades en engelsk stofffabrik. Under 1750-talet arrenderades fabriken av tysken Johan Christian Madelung vilket har gett namnet Malongen som används än idag.

Ryska kriget 1788 – 1790 orsakade en tillfällig nedläggning av fabriken. Huvudbyggnaden användes i stället som sjukhus och fabriksarbetarna fick agera sjukvårdare. Många av dessa smittades av

I BOTTENVÅNINGEN FINNS ENSTAKA ÄLDRE DÖRRBLAD, DÖRRFODER OCH BESLAG BEVARADE. FOTO: G. FREDRIKSSON, STOCKHOLMS STADSMUSEUM.

TRAPPLOPPEN HAR STEG AV KALKSTEN OCH RÄCKEN AV SNED-STÄLLDA TRÄRIBBOR. FOTO: G. FREDRIKSSON, STOCKHOLMS STADSMUSEUM.

INTERIÖREN PRÄGLAS TILL STOR DEL AV TIDEN SOM FOLKSKOLA. PARDÖRREN PÅ BILDEN ÄR FRÅN 1800-TALET. FOTO: G. FREDRIKSSON, STOCKHOLMS STADSMUSEUM.

I DEN ÖVERSTA VÅNINGEN FRÅN 1860-TALET ÄR FÖNSTERÖPPNINGARNA REKTANGULÄRA OCH SNICKERIerna ÄR ENHETLIGA. I VISSA RUM FINNS MITTELBANDSLISTER. FOTO: G. FREDRIKSSON, STOCKHOLMS STADSMUSEUM.

sjukdomar och dog. Efter kriget hämtade sig aldrig fabriksdriften. Textilindustrin i Stockholm var dessutom på nedgång. Stofffabrikationen flyttades till Barnängstomten och Malongen hyrdes för en tid ut till fattigvården. Fastigheten såldes av från Barnängens fabriker 1823.

Katarina södra folkskola och senare ombyggnaden till konstnärsateljéer

På 1860-talets mitt köptes den gamla fabriksbyggnaden av staden som ombyggde den till folkskola. Den obligatoriska folkskolan hade införts ett par decennier tidigare och fanns ett stort behov av nya skolbyggnader. År 1867 började man med undervisningen i de delar av huset som var klara; fem större salar och två mindre rum med plats för sammanlagt 330 barn. Året därpå hade antalet salar ökat till 14 och ytterligare ombyggnader följde. Vid omvandlingen till skola uppfördes en tredje våning och därmed fick huset dagens volym. Behovet av fler lokaler var dock stort och redan efter ett par decennier uppfördes en ny och större skolbyggnad intill. Den

gamla skolbyggnaden fortsatte att användas för vissa lektioner samt som vaktmästarbostad. Någon gång före 1935 hade el, gas, vatten och avlopp dragits in och kakelugnarna tagits bort. Stadsholmen övertog fastigheten 2004.

Upprustning och renovering

På 1960-talet renoverades fastigheten och konstnärsateljéer inreddes enligt ritningar av John Frisell. Flera toalettutrymmen skapades och fönstren byttes. År 2011 byttes stammarna, man såg över ventilation och avlopp och trapphusens ytskikt renoverades.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

Bondesonen Större 19 består av en huvudbyggnad och två flyglar sammanbyggda under ett tak. Huset är tre våningar högt med sadeltak av rött tegel. Det översta våningen är påbyggd på 1800-talet och här är fönsteröppningarna indragna från fasadliv tillskillnad från i de ursprungliga våningarna. Fasaderna är slätputsade och indelade med lisener. Många fönster

I DE TVÅ NEDRE, URSPRUNGLIGA VÅNINGARNA ÄR FÖNSTERÖPPNINGARNA STICKBÅGIGA. DET PROFILERADE FODRET ÄR FRÅN 1800-TALET'S ANDRA HÄLFT. FOTO: G. FREDRIKSSON, STOCKHOLMS STADSMUSEUM.

byttes på 1960-talet men enstaka äldre snickerier, beslag och rutor har bevarats. De flesta fönster har mittpost och två inåtgående bågar, indelade med spröjs till tre rutor per båge. Det finns tre entréer från gården, en i huvudbyggnaden och en i var flygel. Den norra flygeln har även en sentida entré från norr till en av lägenheterna. Huvudbyggnadens entré har en enkel stenomfattning och en pardörr av 1700-talstyp, tillverkad under senare tid.

Interiör

De tre trapphusen har vilplan och trappsteg av kalksten och räcken av snedställda träribbor. I huvudbyggnaden och i den södra flygeln ligger trapploppen sannolikt i ursprungligt läge medan det i den norra flygeln troligen har flyttats. Det finns

detaljer i bottenvåningens inredning bevarade från fabrikstiden, till exempel enstaka dörrfoder, beslag och dörrblad. I de båda nedre våningarna har fönsteröppningarna kvar sin stickbågiga form medan de i den påbyggda övre våningen är rektangulära. Interiören som helhet präglas framför allt av 1800-talets fasta inredningar. Den översta våningen har snickerier från 1860-talet medan det i de två nedre våningarna även förekommer foder och fotpaneler från 1800-talets förra hälft. Halvfranska pardörrar från 1800-talet förekommer i samtliga våningar. Kakelugnarna togs bort redan före 1935 men på flera ställen visar eldstadsplan av kalksten var kakelugnar har stått. Under flyglarna och under huvudbyggnadens södra ände finns välvda källare. Vinden är oinredd förutom några vindsförråd av pärlspontpanel.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.